

EMBERI SZINJÁTÉK.

Regény.

KÖZBEN Magyarország is egyre sűrűbben kért helyet az ujságok hasábjain. A vörösök betörték a Felvidékre — olvasta —, Zólyomig üldözték a cseheket. A szocialista sajtó a harmadik internacionálé diadalává fűtta a cseh-szalajtást, de a konzervatív lapok kivégzésekről, kegyetlenkedésekről írtak. Ki látott itt tisztán? Zoltán nem foglalt állást. Ő nem Szirmaiféle ember. Ő nem tudna röpiratokat csempészni. A maga sorsával sincs rendben, mit javíthat a másokén?

Eltűnődött: vajjon ezek a próféták, akik az emberiség alá készítenek új talapzatot, megtalálták-e a maguk élete talpazatát? Vagy csak gárgyult betegek, akik mások orvosául ajánlkoznak? Vajjon ez a bibircsókos képű Szirmai rendben volt-e belül? Vagy a belső reszketését vonította túl a világnézetével? Mit kaphat ő Kun Bélától, de mit kaphat a megölt Tisza bosszúra hívó szellemétől? Ilyesmiken múlik az élet? Az egész világpolitika hülye, kicsinyes vacakolás a magányos szív kétségbeesett szárnyacsapásai mellett. Alig várta a pillanatot, amikor újra ott ülhet a szülei mellett. Jöjjön a próba, lássuk, segíthet-e rajta a szeretet, odabüvölheti-e a fiesolei kunyhót a két fáradt öreg fölé, akik elkövezték a balgaságot, hogy életre hívták az életre képtelent.

S ez a találkozás elébb bekövetkezett, mint Zoltán hitte volna. A lapok külön kiadásban hozták, hogy a magyar kommunizmus, Európa házhéja alá tartott fáklya, lebukott. Az országok urai föllélegeztek s kézdörgölő álliberalizmussal szídták a magyar fehéreket, akik pontosan azt csinálták, amit hasonló körülmények közt ők is csináltak volna. A foglyokat azonban most már nem volt miért tartani, augusztus vége felé hazabocsátották őket.

A két Zapatieri jobban megsiratta Zoltánt, mint hajdan az unokájukat. Akkor nem is értették egészen, mi az, hogy Giacomino fejébe húzta a dobforma sapkát. Gondolták parádézik s visszajön. De Zoltánról biztosan tudták, hogy nem jön vissza. Igérgette, hogy ír. Már hogy írna, amikor beszélni sem tud! Hej, nagy kópé ez az ő priggionierejük, így akarja elbolondítani szegény öregeket. Oda is adták neki Giacomino ünneplőjét, hiába szabódott, hogy abban ő nem járhat egyetemre. A jó ruha mindenütt jó ruha s Zoltánon még nyalkábban állt, mint az unokájukon. Zoltán becsomagolta a ruhát a városban vett hátizsákba, megölelte az öregeket, azok odatelepedtek az alacsony kőkerítésre, anyóka magához ölelte a kecskét, aki most már egyetlen családtagjuk

maradt, úgy néztek a távozó gyerek után s magyarázták az esetet a járókelőknek.

— Parte — mondogatta az asszony és a tornác üres zsákjára gondolt, amelyet nem lesz többé kinek odateríteni.

— Parte — mondta apó s visszabandukolt a szőlőfüzerek közé s tehetetlenül nézett a világ négy tája felé, mintha a szelekkel jövő dudva magvakat akarta volna elriasztani. Zoltán pedig lesétált Firenzébe, ott odacsapták egy induló csapathoz, el se számoltak róla, mehetett haza. A remekbe teremtett toskánai völgyet eltakarták a pistojai hegyek, Zoltán újra hallhatta az állomások nevét: Bologna, Mestre s odaért a vadonatúj piavei hídhoz, amely alatt alázatosan kullogott el a sunyi, elapadt folyó. Arra északra marsolt ő lázasan, telve félelemmel és elszánással, csak a derék Szabados Imre ugrált a berek szélén. Ő visszajött, de Imrét szétvitte a szél. Szegény Imre, benőtt az ő helye is, mint a szétlőtt fáké. Még fiatal a föld, csontja beforr, sebe beheged. A faluk vadonatúj cserepe vörösen világol s az emeletes házak csak olaszosabbak a foltokban levált vakolatukkal. Harctér és harctér, de az eke diadalmasan merül meg a földben. Milyen semmi volt az a néhány beretvavágás az emberi munka roppant ábrázatán. A trieszti öböl is hogy megtelt hajóval, mozgással, mintha csak egy akadályozó vérdugaszát lökte volna ki az élet.

Igy sétáltatta Zoltán a filozofálhatnékját s a lelke világos volt, mint az elhagyott firenzei napok. De az Alpok nehéz tömege új árnyéket vetett reá. Mi vár rá otthon? kérdezte hirtelen. Mi történt az apjával? Az ujságok fantasztikus számokat hoztak fálnak állított kommunistákról. Nem járt-e el az ő apja szája is? Amilyen szerencsétlen, kihúzta a lutrit. A laibachi állomás fölött új név díszlett s a lelőtt suszter vérit is beitta a sínek közti kavics. De Zoltán élesebben látta a Hubert pisztolyát, mint akkor. Mintha az apja állt volna a pisztoly előtt.

A magyar állomásokon nagy csönd fogadta őket. Az utasok a vállukat vonták és hallgattak, csak egy-két jobb módú gazda panaszkolt a kommün alatti sérelmeit:

— Még hogy a föld sem az enyim. De a strici mindenit, nem ő törlesztette az árát. Most megkapta a földet, benne fekszik.

A szegényebbek engedelmesen hümmögtek, hogy az ám, meg hogy igaza van. Ők se látták hasznát a kommunizmusnak, épen csak a proli titulust kapták meg tőle, de most, hogy vége volt, ők is kommunista-számba mentek, tizenegyedért masináztak tized helyett. Ha tiltakoztak, ott a felelet, hogy megszűnt ám a Kun Béla-világ. Jobb ilyenkor nem szólni, itt is, ott is elcsattant egy pefon s a deres elmúlt századok emlékét világosította fel a hájdani jobbágynépben.

A visszatérő foglyokra is ráragadt ez az óvatoskodás. Nem értették egészen a helyzetet, de annyit megsűgött az ösztönük, hogy amit elhallgatnak, azért nem hágnak a lábfejükre. Hallgattak hát s várták a magyarázatot. Zoltán ezt a magyarázatot Huberttől kapta meg, akinek

most már darutoll volt a sapkáján, s úgy feszített, mintha gummi-csővön pumpálták volna belé az önérzetet. Pesten a románok ültek, s a megszállt területiek is Győrben szereltek le, ha ugyan volt róluk mit leszerelni. Hubert elemében volt. Külön beszélt az önkénteseknek s külön a bakáknak. A népbolondítókkal leszámoltunk, mondta a bakáknak, ti most azon legyetek, hogy kétszer annyit dolgozzatok, mint előbb. A tiszteknek : vigyázzatok a népre, az egész magyar nép egy nagy hadsereg s ti a tisztjei maradtok civilben is.

Zoltán a háborúban sem tudott vezényelni s békében még kevésbé akart. Örült hát, amikor elszabadulhatott Győrből.

Jutason két földi szállt a vicinálisra. Szomszéd falubeliek voltak, az ormándi grófról beszéltek, hogy azt mint mentette meg a vadásza, három héten át rejtegette a pajtában, de megérte : ötven holdat irat rá a gróf.

— Hát a hódosi elnök megkerült-e már? — kérdezte az egyik, aki két hetet töltött a veszpremi kórházban, valami sérvoperációért.

— A Boda Jancsi? Hogy vasárnap eljöttem, még nem. Pedig a környéken bujdosik, többen látták.

— Persze, most megél sült kukoricából is.

Ezen nagyot kacagtak, kékespiros húsuk rázkódott a kacagástól s nézték Zoltánt, hogy velük nevet-e. De Zoltán szíve elakadt, ott ült sötét aggyal s csak a Boda János név vöröslött a lelke sötétségén. A gazdák arról beszéltek, jól fizetett-e az árpa. Az uradalom ricinust ültet, mire jó az? Zoltán szerette volna kifaggatni őket, de látta a kérlelhetetlen magabizásukat. Mindenük azt sugározta : sok bajunk volt, de most már jó nekünk. Ezek még valami durvaságot mázolnak hozzá. S a torkára tóduló kérdést visszanyomta az elkerülhetetlen felelet. Görcsösen figyelte a beszédjüket s rezsketett, hogy vissza ne térjenek Hodosra. Ha neki is vetettek egy szót, félhangon válaszolt, s amikor az egyik kíváncsibb rászólt, hogy «vitéz úr, hová utazik», azt mondta, Dombóvárra, úgyhogy a lepszényi állomáson nem győzött ódalogni mellőlük, nehogy hazugságon érijék.

A győr-dombóvári vonaltól közel húsz kilométer Hodos, kétszerannyi, mint Farnád felől. Zoltán bakancsának akadt dagasztanivalója. A tarlót befordította az eke s a napraforgók éretten himbálóztak a csövesedő kukoricaföldek lábában. Órák hosszat ment úgy, hogy egy emberrel sem találkozott. Lassított, de akkor azt gondolta, mért tolom ki az elkerülhetlent s bukdácsolva lihegett el a dülőút kiszáradt kávájú kútjai mellett. Számolta őket ; a Vargák kútja, a Békás-kút, a Kerekes-kút. Ott egy ember ballagott hazafelé, ez már hodosi lesz. Megtört derékkal cammogott s a hátára terített kabátja alól, amint libbent, valami bunkóforma villant ki. Rég hallhatta az útparti füvet surrogató lépéseket, de nem fordult meg, inkább maga is kilépett, csak amikor Zoltán meghúzta az inát s az izgalomtól hangos lélekzete közvetlen mögötte hallatszott, akkor fordult vissza, az idegbeteg emberek szűkülésével.

Aszalt félarca mégjobban összeaszott, förtelmesen belezsugorodott a csontjaiba. Bizony nem sok emberi forma maradt szegény Habogó Kovácson.

— Kovács úr az? — erőttette Zoltán az elfogulatlanságot.

A roncs-ember nyugtalanul hámozgatta a katonaruhát s torzvonásai mögött csak lassan símult el a világból kivadultak minden találkozásnál újból fölvert ijedelme.

— Alig ismerem meg az ifjú urat. Hát eleresztették? Az édesanyja sokat rítt érte.

— Nem kapták meg a leveleim. Igaz, én sem, egy sort sem.

— Nem olyan anziksz-kártyás világ volt erre. Hiszen hallhatta már s nyugtalanul lesett Zoltán arcába, mint akit a személyes szegény készít félmondatokra.

— Boda János bátyám hazakerült-e? — pedzette Zoltán a rászakadó bajt.

— Haza az, haza, szegény feje.

Néhány pillanatnyi csönd, egyszerre csak kifordul Habogóból a szó.

— Annak is megütötte a fülét, hogy eztán egyformák leszünk. Még Oroszországból hozta s itt gazda létire közibük állt. A reménység zavarja meg az együgyűt, hisz tudja az ifjúr, hogy van ez.

— Közibük állt?

— Ő volt az elnök. A direktóriumi elnök, szegény feje. Gondulhatja, most szederinda a párnája s kukorica a fedele. Pedig nem volt harapós, szegény. Oroszországban látta s gondolta, itt is úgy kell lenni. Helye-nem-leli ember volt az is, pedig el se lötték a fejét.

— S ki volt még direktor?

— A Hermann, az is benne volt. Most Veszprémben ül. Még jókor jelentkezett a csendőröknél, mielőtt az akasztóbíróság ide érkezett. A többi zsidó mind elutazott. Amikor kijött, hogy Kun Béla megszökött, bandába verődött legények jártak szét a faluban s pénzt követeltek, aki nem adott, azt megpofozták. Arra aztán elutaztak. Könnyű nekik, az Isten is ángyuk meg sógoruk, de mit kezdjen, akinek a falu a világ.

A temető alatt mentek el. A lilán felnyúló fák közt megsűrűsödött az este. Zoltánnak föltűnt, hogy itt is, ott is irtástól szeplős az öreg fás hely.

— Ezért is minket vettek elő—magyarázta Kovács. — A szegénységnek nem volt tüzelője s neki a határnak. Naphosszat vontatták haza nyílt utcán, olyan idők voltak, hogy az emberek elfeledtek pironkodni.

— Édesapám hogy van? — kérdezte Zoltán erőltetett csendesen s elállt a szíve.

— Az is megvan. Az volt a szerencséje, hogy összekapott avval a vörös jegyzővel, akit az öreg helyett raktak ide. Csak ő merte szidni a vöröseket, ezért nem lett baja. Hanem a földosztást azért az orra alá

kenik. Még a Károlyi alatt sorra ment a szegénység közt, vitte a térképet s fölírta, kinek hol kell a föld. Szétparcellázta az urodalmat föl Ormándig. A végin egész búcsú volt nála. Alig lehetett megtérni a kis udvarban. Mindig ott zsivajgott egy tucat éhes, hogy nekem a falu alján adjon, nekem a Helyföld felől, mert egy sem akart kijárni az Isten háta mögé. Hiába ajánlott ott egynek háromannyit, mint benn. Az új jegyző meg dühös volt, azt hitte, a tisztelendő úr azt a pénzt csalja ki belőle, amit ő is kicsalt volna s ráüzent, hogy forradalmi törvénszék elé állíttatja. Attól fogva a tisztelendő úr is elállt Kun Bélától, az ideszakadt pesti csirkefogókat szidta, a szegénység meg mind a pártjára állt, úgyhogy a direktoroknak fényes nappal bujkálniok kellett a faluban, mert erősítést nem mertek kérni, úgyis belőttek a Hermann ablakán. Nagy komédia volt az ifjúuram — mondta csendesesen — s még az ő torz vonásaira is kiült egy mosolygásféle. Az egyik fele mosolygott, de a másikon furcsa össze-vissza grimaszba tört a megrendült mosolygás: olyan volt ez a mosoly, mint a háború utáni emberiség.

Zoltán kissé megnyugodva érezte maga körül a sűrűsödő falut. Igen, ez a gyerekkor faluja volt. A világból először belécsöppent házak, az első akácfák. Ugyanez a lilaság hajolt a dolgokra, mint amikor apjával, szemben a hazahúzódó tehenekkel, az ormándi út lejtjén kapaszkodott, ugyanazt a port szitálta a levegő, ugyanaz az őszi alkonyat. Itt a Horváthék kerítése. Mögötte a két elfagyott dió várja a telet, amely a többi fát is megcsupaszítja, mint őket a hajdani fagy. Vajjon Ilonkával mi történt? S Horváth Laci parasztdemokráciája hol őrzik ebben a világnézet-omlásban? Megint az élete eredeti elemébe jutott. Ez az elem súlyos volt: bronz emberek s ólomboltú sors. Hol volt Firenze s a fiesolói mese? Megélesedett s megsűrűsödött körülötte a levegő, s az előző hónapok messzetűntek, mint egy multelőtti mult.

A kapu előtt Kovácsból is kikéredzett a szégyene.

— Bizony, ifjúrám, én se hittem, hogy ez is megessék velem. A háború csak az arcomat törte össze, de a forradalom, a becsületem. Lehúztak s rámentek a huszonötöt. Az. Mindenki röhögött s azt mondták, köszönjem meg a srapnelnek, amelyik összetört, ha az nincs, felkötnek a legelső agárcafára.

— Maga is kommunista volt?

— Direktor — felelte szégyen és büszkeség határáról a csonka.

— Maga? — meredt el Zoltán szeme.

— Az. A harmadik. Magam sem tudom, mi lőtt. Mit reméltem a Kun Bélától? Azt-e, hogy a pofámat helyreüti? Változtatni akartam s velük ordítottam. Haragudtam az emberekre s hogy odakerültem, a légynek se ártottam. Magam se tudom, bánjam-e vagy örüljek neki.

Zoltán megint kinyitotta a konyhaajtót, amely valamikor az egyedüli konyhaajtó volt s a sötétség, mint benyelt hulláira ráúnt tenger, kihányta ismerős árnyait. A falból elődomborodó asztalt, a kemencébe folytatódó tűzhely tömegét, azt, aki az asztalnál ült s azt, aki a

tűzhelynél motozott. Mintha csak a tizenöt év előtti életébe lépett volna. Csak a tűzhely volt fekete és hideg, a vasrács nem szűrte bíbor nyalábjaikat s a petróleumlámpa sem pislogott szét a gyerekkorát lehelő helyiségben.

A két öreg az ajtórest kettéosztó árny felé fordult. Egy pillanatig még súlyosabb lett a homály. Akkor a tűzhely mellől, mintha csak a tűzhely szólalt volna meg, fölrebegett a reménykedés.

— Zoltán, te vagy az?

Persze, ők megszokták a fokozatosan beállt homályt, látták őt, talán az arcvonásait is, de Zoltánt, aki előtt csak bizonytalan vonalak keringtek, úgy érte ez a kérdés, mint a szülői szív divinációja. A gyöngédség fiesolei iskolája erőt vett a falu új benyomásán. Mint gejzír szökött fel benne a szeretet, s a szökő sugarak szétgőzölte párák elhomályosították a szemét. Megkapaszkodott az anyjában s ifjúsága áttüzelte a fonnyadt arc ráncain. Szegény Bodáné csak reszketett a hirtelen rászakadt zuhatagban, s amikor ráeszmélt, hogy ez a zuhatag a fia, a gyerek már az apját fogta s ő a levegőt ölelte; annak mutatta: igen, itt vagyok, tudom, hogy te vagy Zoltán, a fiam.

Boda-pap egy darab szalonnát rágszált, a kés a kezében maradt s ajka bezsírozta a Zoltán ajkát. Hebegve kotorászott a meghökkenése mélyén valami papi szót, a helyzethez illő üdvözlést, de semmit sem talált.

— Gyujts világot — mondta az asszonynak — s ott álltak mind a hárman a vékonyan kotyogó lámpa alatt s keresték egymást szemmel és szavakkal, ki-ki a maga módján, hogy családdá forrasszák kínos magányukat.

Zoltán egy-szenvedélyű ember volt. Kutyaszorító az élet s csak egy felé nyílik belőle út. Ezen kimenekülni: ez a szenvedély. S most a szeretet látszott egyetlen útnak. Nem a szeretetet mulasztotta-e el? Ezt kell pótolnia. Virgonc szavakkal esett a két meglepett öregre. Csak-hogy hazaért, ő ezután másképp lesz, ne búsuljanak, dolgozni fog értük, tudja, hogy sok bajuk volt, de eztán összetartanak. Jót tett neki az olaszországi nyaralás, levedlette a bánatát, vidám fickó ő, aki a szüleit is nevetni tanítja.

Túlsordultan és túlzottan beszélt, mint aki egyetlen érzésbe öntötte az életét. A két öreg meghökkenten hallgatott. Talán érezték, hogy ez a szóáradat valami rajtuk túlinak, valami hátuk mögöttinek szól. Még az anya is szívesebben vette volna, ha a régi kevés szavú, hideg fia tér meg, mint ez a szeretet-vihar, aki előtt ily elvászott vén csont alig leli a helyét. Az apát is feszélyezte a váratlan kitörés. Olyasvalamire appellál ez a fiú, amire ők már nem képesek. S hogy még se álljon üszökként ennyi láng előtt, kigyújtotta azt a tüzet, amelyre még képes volt s a maga gyűlöletét kezdte lobogtatni, kömmün és ellenforradalom alatti sérelmeivel hozakodott elő.

— Rajtam minden kormány ütött. A vörösök ideraktak egy apa-

csot, akinek szél volt az apja s csiriz az anyja, lopott és elfutott a bajban. Az a Szamuely kezére akart adni, mert megmondtam, hogy magának kommunizál s a gazdák, akik együtt boroztak vele s csirkét küldtek a feleségének, elcsúfoltak vörösnek, gyilkosnak. Jó, hogy ott nem bujdosok, ahol szegény bátyád.

— Az ám, János bátyámmal mi történt?

— Mi? Föjlánlta a földjét. No most az lett, földönfutó. Bónás ember a János, de olyan, amelyet csak a Bibliában találsz. Amióta hazajött Oroszországból, nem beszélhettél vele. Neki nem kell a föld, a vagyon a boldogtalanság oka. Neki csak az eszme kell. No elbánt szegénnyel az eszme, mert az eszme is a vörös svihákok pórázán jár s az is a szegény ember inát marja. Szegény János, nem is hiszed, hogy megkeveredett. Most már nem ült meg órákhosszat a széken s nem mondta, igenis, bátyám. Nem az. Inkább ő tanított volna engem is. Egy értelmes mondat se telt ki belőle, de ha beszélt, köveket hajigált, mint a vulkán. Bolond vagy, mondtam neki, de most szívesen odaadnám magamat érte. Az ilyen bolondokat tenyészteni kellene.

A falon nagyot csuklott a lámpa. Egy gyűszű petroleum sem volt a házban, sötétben kellett tovább beszélniük.

— Ettél? — kérdezte az anya.

— Ettem — felelte Zoltán s már le is nyelte a rossz érzését. Mért kérdik, hogy evett-e, hát persze, hogy nem evett, inkább készítenének valamit. Az anya is nyelt, mert a «nem ettem»-re se adhatott volna semmit, az a darab szalonna volt az utolsó falat a háznál.

Valami nyomta a Zoltán mellét, mintha alacsony lenne a szoba, de annál hevesebben vállalta a maga eltökélt szólamat. Vigasztalta az apját. Az ilyen barbár-korban van a legtöbb szeretetre szükség. Most minden család a szeretet kis erődítménye, bátya az ösztönök tatárjárásában.

— Szeretet, szeretet — dühösködött Boda. — Mit akartok a szeretettel. Egyféle szeretetet érdemel meg az ember. A sírját benövő fű szeretetét, de az is sok neki. Vadállatok vagyunk. Há akarjuk sem tudjuk lerántani görcsös állkapcsunkat egymás vékonyáról. Harapni; ez az egyetlen életjocím s a dicsőség: jobban harapni. Az erkölcs, a szeretet az ostobák szájkosara. Egy életen át hordtam ezt a szájkosarat, de nem hordom tovább. Nekem ne papolj szeretetről. Oda akarod adni nekik a fogaidat? Ha kitérik, hát kitérik. De hogy te magad törd ki! Mard meg az apádat, én is megmarlak téged. Ha már a gyilkolás az egy-parancsolat, gyilkoljuk egymást, ez a legjobb, amit tehetünk.

Ott állt a konyha közepén s a székével csapkodta a követ. Tehetetlen volt, mint Milton bukott angyala az első részben. S minél szenvedélyesebben taposta a multját s az ifjúságát jelentő igéket, annál nagyobbat sikoltott benne a hajdani pap s ez még vadabb kitérésekre ösztökélte.

— De apjuk — mondta csendes reszketéssel az anya, ő talán először évek óta. — Nem ezen az estén jött meg a fiuk?

Zoltán azonban egyre gyérebbe szólt, a tenyerébe hajtotta a

fejét s azt gondolta : Ez a szeretet próbája. Könnyű Fiesoléból szeretni őket. Itt szeresd, a mérgező leheletük alatt fuldokolva, minden nyomorúságukat elnézve, megbocsátva. Így a szüleid s a szeretet így az igazi. Boldog vagyok, hogy megmaradtak nekem s ezt kétszer is elgondolta, csakhogy meggyőzze magát a boldogságáról.

Másnap soká aludt s hogy kilépett, az anyját kereste.

— Tessék néhány fillér — odaadta Győrött kapott utolsó garasait. Az apja is ott téblábolt a ház körül. A községházról kiszorult, a kommün alatt maga pártolt el s a kommün után nem vették vissza. Utolsó pillanatban jöttek meg a Jani dollárjai, ezekből néhány darab is egész kis vagyon. A tétlen élete volt a keserősége, ezt nem tudta a változékony társadalmi rendnek megbocsátani. De a társadalmi rendet csak a feleségén torolhatta meg, ahhoz hajított oda egy-egy félúton megbánt szót. Nagy lobbal kezdte, de amikor kimondta, csak hummogott, krárogott. Szégyelte, hogy a világ semmire sem használhatja s a folyton dolgozó asszony hol ingerelte, hol meghatotta. Ráfogta, hogy nagy hű-hót csap a főzéssel s beszüntette a vacsorákat. Így szép pénzt takaríthatunk meg, de kell is, mert ki tudja, mikor küld megint Jani. Redukálta az asszony dolgát, takarékoskodott a mozdulataival s ezt ugyanazzal az életbőséggel tette, amivel hajdan a prédikálást s később a községközi munkát. Csak egy napi ételmet túrt meg a háznál, bort csak egy félлитert, de azért maga szaladt át a korcsmába s így a pénz félre-félre csúszott a takarékos felé gurultában.

Zoltán azon volt, hogy valami kedves szót vessen neki is, meg az anyjának is. Olyan volt, mint egy szülőlátogató Petőfi-vers, nyájaság, elnézés, figyelem. De az asszony újra és újra elkésett a viszontgyöngédségével. Zoltánt talán még jobban nyugtalanították az ő belébelé akadó szemei, mint az apja, aki rossz automataként, nikkellhatosra, rézkrajcárra, nadrággombra ugyanazt a gyűlöletrohámot bukta ki, rögzött refréneken támadt az emberi fajra s mindarra, ami egykori munkahelyével s a községközzel valami kapcsolatban volt. Zoltánt máskor halálra keserítette volna ennyi zagyvaság, de most ez volt a próba s állta, hadd legyen minél nehezebb. Szeretni akarta őket s megszőgelte a kerítést, karójához kötötte az őszirózsát és boldog volt, hogy ez is eszébe jutott.

Délután fölvette a bátyja sifonérialjából előkotort ruháját s neki-vágott a falnak, hogy másokra is kicsordítsa a szívét. A külső soron meg-megállították. Csipás vénasszonyok és papucsban csoszogó munkás-emberek tudakolták, hát megkerült s igaz-e, hogy Olaszországban volt. Ő hűségesen elfejegette, hogy meg, megkerült s igen, ott volt. Hogy a Céhné Jancsijával találkozott-e? Nem, nem találkozott. A Jancsi tudvalevőleg Sabácnál fulladt a Szávába, de az öregasszonynak egyhelyütt volt az egész háború s mindenkitől megkérdezte, hátha mégis hall valamit. S a tulajdon türelme is jól esett Zoltánnak, lám már annyira megtelt szeretettel, hogy ezekhez is figyelmes tud lenni.

De minél közelebb ért a gazdák sorához, annál több kalap enyveződött a nagy, kerek kobakokra s ha köszönt, fejlevágva morogták a jónapotot, hogy ezt még kicsikartad, de aztán igazán nincs tovább. Igaz, ezektől a földjüket akarták elvenni, békítgette a felháborodását, s ő is egy a Bodák közül. Szegény emberek, csoda-e, ha összekavarodott az ítéletük. S Krisztus-nyájassággal mosolygott a vellát hegyező szemekbe de maga is érezte, hogy ebben a nyájas mosolyban a fölvelt póz él tovább s alatta csupa dac, tiltakozás a lelke.

Azért is belépett a postára, amely egyben klub s kávéház féle volt, lévén a postamester öreg, elvált ember, akinek az volt a boldogsága, ha a fiatalokkal malackodhatott. Nyúlós-nyálkás ember volt a postamester. Még Zoltánnal szemben sem tagadta meg a mézes mosolyát, a fogsága felől tudakolta, hogy evett-e sok narancsot s milyenek az olasz lányok.

A rács mögött cigarettázó fiatalember azonban ép hogy jónapot köszönt, különben meg se moccan. Horváth Sándor volt, a legifjabb: vadonatúj egyenruha, az asztalon darutollas sipka s gumibot, amit a leutazta előtt vett, hogy a hodosiak megcsodálhassák. Egy tisztí különítményben szolgált, kitelt, kicsinosodott, látszott, hogy meggyógyult a veséje.

Kínos jelenet volt. Zoltánt csak a dölyf tartotta a postamester odatolta széken. Hallgatott s hagyta, hogy a mester ostoba kérdésekkel pallózza a szoba ellenséges csendjét. Egyre elviselhetetlenebbé vált ez a csend, amikor fölszakadt az ajtó s Gulyás Pisti robbant közéjük. Mint rohamos szülés, esett ki belőle a hír.

— Itt van a falu alatt. A Kertészék kocsisa látta, kenyeret kért tőle. Ennyi puskás ember, egy hajtóvadászatra való is kitelne s a direktor itt koldul a falu alatt.

Horváth Sándor kékre borotvált arcát a vadász izgalma rángatta meg. De a nagyobb kegyetlenség lefogta.

— Mit vadászunk az apró bűnösökre? Tudnivaló, hogy Boda János csak eszköz volt. Azok az igazi izgatók, akik idejében megneszölték a bajt s kibujtak a felelősség alól.

Zoltán érezte, hogy kipirul, mint egy hirtelen begyújtott kályha.

— Igaz — bólintott Gulyás Pisti s Zoltánra nézett.

— Van itt néhány család — folytatta Sándor — amíg azokat ki nem hányjuk a faluból, a szegénység állandóan zúgolódní fog. Sajnálom, hogy nem én jártam itt augusztusban. Fölszenteltem volna néhány akácát.

— Úgy látom — jegyezte meg Zoltán — mindenkire ráérik a hősiesség, kire a háború alatt s kire a háború után.

A nyúlnak ez az arcátlan visszafordulása megdermesztette Horváth Sándort. Végigmérte Zoltánt, hogy pofonverje-e.

— Kuss — mondta végre. — Vörös, kuss — s az asztalra csapott a gumibot.

Zoltán ezen az estén még görcsösebben simult a szüleihez. Annyi hévvel idézte a konyhaasztal fölé a szétmarcangolt családot, hogy a két öreg is utána hajolt. Beszéltek a Feri eltűnéséről, az Amerikába származott fiúról s óvatosan Jánosról is, aki a bozótban kóborol s talán most gyujtják rá a nádat, most hallja a hajtóebek lábai alatt a tors roppanását. Az öregek is megérezték, hogy ezek az emberek hozzájuk tartoznak s nekik szorongani és reszketni illik értük. Elszomorodtak s szomorúságuk az összetartozás édes pántja volt.

Tizenegyig beszélgettek. Ép feküdni indultak, amikor a hátsó szoba ablaka megkoccant, kis csönd s azután megint.

— A! — hökkent föl Bodáné s a két férfibe is beleszúrt ez a koccantás. Zoltán az ajtóba lépett.

— Ki az? — kérdezte s a Horváth Sándor puszkatusát érezte a fején. De nem. Sándor volt.

— Én vagyok — suttogta egy izgatott, rekedtes hang s Zoltán a küszöbre nyúló hold hideg világában Boda János szögletes fejére ismert. Egybeszabott, zömök tömb volt most is ez az ember, csak a szemét olvasztotta fekete tűzzé a bujdosás és a koplalás.

— János bátyám?

S Zoltán már vonszolta volna a konyha mélyébe, be a családba, amelyet csak az imént gyujtott ki a hideg tűzhely fölött. De a tiszteletest ellenállhatatlan félelem lepte meg. Izgatottan esett az unokaöccsének.

— Mit akarsz itt? Minket is kötélre juttatni?

— Csak egy éjtszakára adjon szállást, bátyám, egy harapást s egy váltás ruhát. Megpróbálok Pestre szökni.

— S én itt maradjak s viseljem a te nyakravalódat is? Megmondtam, hogy hagyj föl vele. Pesti svihákok dolga az egész. Nem hittél nekem. Még te akartál engem is tanítani. Most viseld, nekem családom van, nem áldozhatom fel magam. Legjobb, ha jelentkezel.

— Nem hagyhatjuk el, apám — kiáltotta felháborodottan Zoltán. — Volt olyan fia, mint akármelyikünk. S ha nem lett volna, akkor is.

— Legalább egy kis kenyeret! — rebegte a bujdosó.

— Pusztulj innét. Pusztulj a küszöbömről. Nem elég, hogy az állásomból kidobtak miattad. Az életem is kéne?

A félelem megnövesztette és a férfikora érces hangja szólt belőle. Hangosan beszélt, mintha láthatatlan tanukhoz szólt volna. Zoltán az anyjának esett.

— Ne engedje el. Becstelének vagyunk, ha elkergetjük.

De a vén ember minden ízében reszketett.

— Pusztulj, mert ráduszítom a falut. Én nem vagyok kommunista. Kötélre minden kommunistával.

János üldözött vad szemére, mint fényes pajzsra a pára, rácsapódott a reménytelenség elbágyadása.

— Isten velük — mondta s az ajtó kerete üres maradt.

Zoltán az asztal peremének támasztotta a fejét s nézte a sötétséget.

Órákig nézte így s akkor halk rázkódásra riadt. Szemben vele, fejét az asztalra ejtve, az apja zokogott. Zoltán fölállt, nem bírt az asztalnál maradni ezzel a zokogással. Semmi köze ehhez a nyomorúsághoz. Semmi köze ezekhez a nyomorultakhoz.

Ez a szeretetroham is hazugság volt. A betegség bágyadása, a gondtalan olasz ég hozta rá. Magyarországon ellenállhatatlanul kellett kirobbannia a felháborodásnak. S egész váratlanul Dantera gondolt. Most rendíthetetlen szigorúságában villogott előtte a szájalom könyve. Aki ezt írta, az ő költője volt. S hirtelen vágy fogta el, konok évszázadokra szóló rendszerbe építeni az emberkomiszszágot s az ő dacos tiltakozását.

VIII.

Másnap fogta a könyveit: Dantet, Leopardit, Ady két kötetét (a másodikat a leszereléskor kapott garasain vette), francia nyelvtanát, mellyel még livornói tudósbogár barátja ajándékozta meg, elkerülte a falut s a Cigánysor mögötti dűlőutakon lopakodott ki a temetőbe. Odavette be magát a régi és új temető közti tar orgonásba. Lehasalt a hideg fűre, amelyet először gyöngyözött föl a dér s nem törődött a dérral. A lombok zöldje, mint korbáccsal végig vert test, sárgult, barnult, a friss ütések pirosak voltak, a régiek barnák s a madarak halkuló együtteséből a kimaradt rigó úgy hiányzott, mint játékos zenedarabról a letört trilla.

A francia nyelvtanához fűzött szótárra vetette magát; cheville, boka, cheveux haj, mondogatta s figyelte, hány szót tanul meg egy negyedóra alatt. Egyre többet: huszat, harmincat, negyvenet. Már csak olvasta a szótár lapjait s ha visszatért rájuk, mindent tudott. Olyan volt az agya, mint a fényképező gép: lefotografálta az oldalakat.

A faluból már elindult a déli harangszó, a szántásos dombokon a temetőig gurult s Zoltán még magolt. Hirtelen megpattant benne valami.

— Nem birom tovább, kiáltotta. Fölugrott és föl-le szaladgált az orgonás aprócska tisztásán, mintha láthatatlan rácsok mögött futkosott volna. Tűrhetetlen, tűrhetetlen, zokogta hangosan. De már el is hallgatott. Mintha a hangosan kiejtett szóval profán módon akart volna magán könnyíteni. Színészkedem, gondolta, noha reszketett a fájdalomtól. Szégyenében szinte megdermedt, majd csendesen, mint aki négyesre felelt s leül, visszatelepedett a könyvei közé s a Purgatóriumnak azt a fejezetét nyitotta ki, melybe Dante az «Ahi serva Italia» kezdetű ódát iktatta be. De ez a szép rész most fölingerelte. Nem bírta megfogni a jól ismert olasz szavakat, kiröppentek az agyából, mint elhessent lepkeraj. Közvetlen, egyszerre belényiláló szót várt, amely megvilágosítja tulajdon lelkiállapotát. Fáradt volt a tudata alatt gyülő várakozástól; nem bírt elszakadni fájdalomtól, de nem is bírta megközelíteni. Dante is a szótár mellé repült.

Ekkor szinte gépiesen Ady Menekülő életét lapozta fel. Ezt a könyvet még alig ismerte. Ódák egy szomorú emberhez, olvasta s utána egy furcsa verscím : *Én, szegény Magam*. S egy versszak, amelyet nem tudott többé elfeledni :

Szeretlek halálos szerelemmel
Te hű, te jó, te boldogtalan,
Te elhagyott, te szép, béna ember,
Te : *Én szegény Magam*.

Végig olvasta az egész verset. Máskor talán átsiklik rajta, mint hisztériás különcsége, most nevet adott a megnevezhetetlennek ; mint túlhevített folyadék, melyet váratlan megráznak, az egész élete felforrt, felbugyborékkolt. Előbb nem értette a tulajdon keserűségét. Most világosan látta, hogy nem a nagybátyja fáj neki, hanem önmaga. Hogy olyan, amilyen : szörnyű beketrecezettsége egy sorsba, amely senkiével sem azonos. Ez az Ady-vers semmit sem oldott meg s mégis megkönnyítette. Új, szépítő fény esett az ő kísérteties útjára s szemét elöntötték a könnyek ; az egész világ egy záporos színzuhataggá mosódott s ő kétségbeesett boldogsággal fogta át két keresztbevetett karjával vézna mellét, mintha egyetlen megmaradt barátját akarta volna megölelni.

Voltakép egyetlen új érvet sem talált önmaga mellett, de példa villant, hogy így is viselheted az elhagyatottságot s a gesztus szépsége mintha a fájdalmat is megváltotta volna. Fölugrott, otthagya könyveit s vidáman csatangolt a régi temető elmosódó sírjain. Ajkai lázas szavakat dadogtak, arca kipirult s egyszerre egész idegen, a világtól különböző anyagnak érezte magát, amely büszke lehet rá, hogy ennyi ellenséges erő közt is élni tud. S újra átvillant rajta, de most sokkal élesebben a Nagy Költemény : igazolni mindazt, ami vele történt, megénekelni a Farakás legendájától az előző esti kiábrándulásig mindent : gyönyörű önaphézis, amely világraszólón megmutatja, hogy a Boda Zoltán-elemnek épúgy megvan a maga jogosultsága a világban, mint a vasnak vagy a káliumnak, akármilyen fölöslegesnek tűnik fel az első pillanatra.

A legszívesebben azonnal belékezdett volna ebbe a költeménybe, amely konok és nagyívű lett volna, mint a Comedia s étellel vergődő, mint Ady versei. Sajnos, a hatodik óta nem volt a kezében verstan, a lábak és ütemek összemosódtak az emlékezetében. Akkor is undorral tanulta ezt s még a tanárért is szégyenkezett, amikor a Himnuszról a trochausokat keresgették s mindjárt a második sort egészen meg kellett hamisítani, hogy a verslábaknak igazuk legyen. Hogy fog ő verset írni? Nézte Dantet s nem tudott rájönni a muzsikára, szavalta Leopardit s még úgy sem, Adynál derengett valami, de azt nem lehetett számokban kifejezni. Tehetetlenül állt önmaga tudatlansága előtt. Ez a tehetetlenség azonban nem lankasztotta le. Bizonyosan hosszú és szenvedélyes vívódás olyan teli zengést érlelni ki magunkból, amilyen az Ady-verseké. De ép ennek a nehézségnek örült. Hosszú éveket látott,

amelyek alatt ő önmaga kohója lesz s valami vékony, isteni fémét csurgat ki sorsa nehéz kőzetéből s az a fém elem lesz helyette az idők végzetéig: cseng, amikor ő már elhallgatott.

Még sosem került így össze a végtelennel. Mintha a Szarmata-síkság nyílt volna elé. Sajnálta elfutott éveit, hogy pazarolhatott másra is erőt? Emlékezett rá, hogy Horatiusa elején a kommentátor föl-sorakoztatta az óklasszikai versformákat. Valahol a beázott padláson poshad az a könyv, lehozza minél előbb.

Már esteledett, egész nap nem evett egy falást, az anyja várhatja. Elfogy nélkülem is, gondolta s ebben a gondolatában több volt a vidámság, mint a keserűség. Hóna alá vágta a könyveit, öz-léptekkel szökött a kijárat felé s szavakat próbált egymás mellé biggyeszteni. Primitív szavakat a bokrokról, égről s leste, hogy verssé állnak-e. Ezek kísérletek, gondolta s óvakodott olyan szavakat mondani, amelyek a nagy témát kezdik ki idő előtt. Ő, erre csak akkor vállalkozik, ha már mestere lesz a nyelvnek, talán csak évek múlva. S boldogan gondolt arra az időre, amikor az ő «Nel mezzo»-ját leírhatja. Boldog volt, hogy messze van még s boldog volt, hogy törekedhet felé.

A temető kapujában megtorpant. Annyi ideje maradt, hogy a szegletsír thujabokra mögé bújjék. Különös csoport baktatott a gidres-gödrös dülőúton. Nem is baktattak, inkább föl-levonaglottak, amint a közrefogott férfi térde el-elcsuklott vagy a nem épen barátságos nógatásokra kiegyenesedett. Zoltán több ízével reszketett, mint a millió apró izceskére rostozott thuja. Az a férfi a nagybátyja volt. Nem az, aki előző este parázsló szemmel könyörgött az életért, hanem egy elernyed, tehetetlen húskolonc, akiben új és új lökésekkel kellett felbízgalni a helyzetváltoztatás leállt mechanizmusát.

Ezek a bizgatások a helybeli csendőrösvezető puskaszíjon tartott ökléből eredtek. Igazi művészet volt a szíjat is tartani meg Boda Jánost is meg-megdöfködni. Néhány surján gyerek is abbahagyta a munkát s ott szaladt mellettük. Ezek nem szóltak, csak az öreg Sömjénné emelte fel mumia-öklét, átkozódott s egyhuzamban magyarázott. Az ő veje dunaföldvári gazda volt, Szamuelykék felkötötték s ő pont most akarta ezt a gázságot Jánossal megértetni. Csak akkor hallgatott el, ha a sok kárálás leszakajtottja a csoportról s lélekzETFogyva kellett utánuk csosztatnia. Ifjabb Horváth Sándor, a mélyút túlsó partján lépegetett, komolyan és gesztustalan, ahogy a különítmény parancsnokához illik. Egy fiatal gazda épp akkor fordult az ekével, odaszólt Sándorhoz, aki unokatestvére is volt, tudomásul vette az ujságot, visszafordította az ekét s beleállította az új barázdába.

Zoltán nem vette észre, hogy a menet elvonult. Az ő szemében ott maradt a bukdácsoló ember s füle is megőrizte a vénasszony komisz sipítását: «Az ártatlanok vérére szomjaztál». «Nem volt elég a magadé. Legyilkoltad a tisztességes embert.» «A dög emésszen el, a férgek undorodjanak meg a húsodtól.»

Honnan szedte az öreg Sömjénné az átkát? A lánya magtalan volt, a napa kitette őt a vagyomból: menj anyádhoz. Nagy bánat ez Sömjénnének, aki azt remélte, hogy a lánya ajándékba küldött zsíros bődönei segítenek rajta öregkorára. Mégis ez a szép biblikus átok több volt, mint amit az ember várhatott tőle. Szegény Sömjénné, bizonyára igaza volt neki. Csakhogy Zoltánnak nem volt érzéke ebben a pillanatban az emberek vörös vagy fehér igazságai iránt. Ő úgy érezte, mintha a tulajdon szíve gurulna ott a falu felé, egyre pirosabban s egyre foltosabban, hol fölegyenese, hol letaposva. Ez a csoport épúgy benemaradt a lelkében, mint előbb az Ady-versszak. Ez a versszak s ez a rogyadozó térdű, eltévedt paraszt jelentette neki ebben a pillanatban az emberiséget.

Nagy kerülővel lopakodott haza: a hír előtte ért a szülői házhoz. A tisztelendő úr az éjtszaka óta fölkészülhetett, hogy gyávaságát valahogy igazolja. Zoltánt hangos szavalat riasztotta vissza a küszöbről.

Aki vétkezett, feleljen magáért — szónokolt belső kételyét túlkialtító hévvel a tisztelendő úr. — Itt állt a küszöbön, de én elzavartam. Menj bíravid elé s ha haza jössz, én teríték neked először asztalt.

A tisztelendő úr ezt a konyhában téblábó embereken át a csendőrségnek mondta, mindenáron tisztázni akarta éjtszakai szereplését. Egy férhihang nagyot hümmögött ottbent. S egy asszonyság jóindulata közbeeső asszociációs sorokat átugorva szögezte le:

— Bizony, a tisztelendő úr mindig mondta, semmi jó sem lesz ebből.

— De az ám — dünnyögte a férhihang is — csakhogy az ilyen félig kiokosodott ember azt hiszi, az ő fejében főzik a bölcseséget.

Zoltán nem akarta szónokló apját megszegyeníteni, hátra huzódott a düledező ólhoz, ahol az egy szem süldő túrta a deszkát és nézte a bozót gőzeiből kiemelkedő holdat. Amikor az anyja kijött a csutából örölt sovány eledellel, meglepetve látta, hogy a fia ott gubbaszt az ól palánkján.

— Édesanyám nem szégyenli magát? — kérdezte a fiú titkos reménykedéssel, hogy talán hal' egy emberi szót.

— Apád tudja mit tesz — felelte a beidegzett asszonygép s amíg a kis etetővályuba öntötte az ételt, szívszaggatva érezte, mint távolodik el háta mögül a fia.

Senki, senki, motyogta konokul Zoltán, mialatt az apja mellett köszönés nélkül az első szobába surrant s mint annyiszor, a türelmes diványra vetette magát. Csak a magány és a nagy mű menthet meg, gondolta és görcsösen idézgette a reggel tanult francia szavakat; cheville boka, cheveux haj, amíg kint a két öreg a sötétben hangtalanul kanalazgatta a vacsorául szánt levest.

S a kis szoba, amelyben nem fokozható dacát elreteszelte, nem engedte ki egyhamar. Az afrik-töltelékével kérkedő divány és a szavait figyelő mestergerenda közt lassú szálak jártak föl-le; megakadtak az ajtókilincsen, átbujtak a hajdani függöny folytonossági hiányain,

jártak, vetődtek s Zoltán már egy subányi selyemgubó közepén ült, a gondolat fényes szálai szőtték el őt a világtól: még a konyhába sem mozdult ki, legfőlegb a padlásra ment fel, az apja ócska könyvei közt vatatni.

S az első szoba ablakdeszkájára bábeltornyokba gyűltek a könyvek. Egy erősebb ajtócsapás ledönthette volna valamennyit, de ki csapkodta ebben a házban az ajtókat? Az öreg tisztelendő Skóciában is megfordult, latin és görög klasszikusai közé egy angol szótár is betévedt és csodálatos módon Keats és Byron egy-egy kötete. Zoltán mindent fölhabzsolt. Hat nyelven betűzgetett egyszerre s talán csak olaszul tudott úgy ahogy. Olykor összegomolyodott előtte minden s tehetetlenül kuporodott a földre, a könyvei elé, a sokféle szó tánra perdült az agyában, a köpecős német szótövek a francia igék darázsderekát szorongatták s a homerosi andramojennepe mint édes fuvola szelte keresztül a zavaros macskazenét. Máskor azonban belekapaszkodott a feszes mondatokba s mint bűvészek a maguk bonyolult bogait, egy rántással oldotta el a Vergilius-körmondatokat s miután kétheti nyelvtani előkészítés után vagy negyven Keats-vers verte vissza a talányfejtő rohamát, talált egy Kosciuskóhoz intézett szonettet, amelyet az utolsó szóig le tudott fordítani.

Ilyenkor föl kellett állnia s mintha csak a lelkesedést harapta volna ki magából, az asztalon fekvő kenyérnek esett, föl-le lóstatott a szobában s halk szavakat rebegett maga elé. Mondatainak nem volt határozott értelmük, de a fejbetóduló vér lázasodott ki bennük, szokatlan mámor ütött a lelkére s bugyogott belőle a szó. Ihlet volt ez, igazi mondanivaló nélkül, mert a mondanivalót még mindig tartogatta, mint gyerek az árpacukrát. Olykor leült, hogy verset írjon. Az Őszi fogok írni, mondta a Dacról, Erdélyről s gondosan méricskélte a verslábakat, hogy az előre elhatározott mértéket be tudja tartani. A rím szégyennel töltötte el, mintha valami aljasságon kapta volna magát, úgy szívta vissza a túlpontosan összecsendő sorvégeket. A klasszikus formák sokkal inkább illettek hozzá, ez hősi munkának tűnt fel: pörölyvel ütni a sorokat. Sorba vette a Horatius-könyvhöz fűzött tabellát, egész ritka versszakokat használt: jonicus minort, asklepiádikumterciumot, sőt előre kiszámított terv szerint kapcsolgatta össze a sorokat és strófákon át eröltette az új Boda-verset. Egy nap két-három vers írásába is belekapott, de alapjában undorodott a verstől, olyan volt ez, mint a börtön s a költemény közepén kitört, hagyta a strófát, föl-le szaladgált a szobában s össze-vissza beszélt jóleső zagyvaságokat. Ilyenkor az arca, sőt a fülehegye is kipirult s az ujjai izgatottan jártak a levegőben, mintha egy lábakba nem szedhető ritmust ütemeztek volna.

Ez olyan, mint a Jóska bűne, riadt belé hirtelen a fölismerés, ugyanaz a lassú elúszás a könnyebb felé. Ismerjük a lustaságnak ezt a kibuvóját, gúnyolta magát s vissza kényszeredett a bonyolult versszerkezetek mellé, amelyek igazán egész valószínűtlen variációi voltak

a magyar beszéd időmérték-lehetőségeinek. Máskor az apja öreg csillagászati könyve mellé roskadt, újdonságként ünnepelte a természet-tudomány rég elavult problémáit, meghatotta a spektrál-analízis és a Koch-bacillus fölfedezésénél tartott. Még a teljesen értelmetleneknek látszó teológiai könyveknek is nekifeküdt és elolvasta Kempis Tamás Krisztus követését, a prédikátor Magyarai bőrkötéses könyvét s átfúrta magát az első kiadású Debreceni Fűvészkönyvön.

Igy szivárgott össze benne az új képzetkincs zavaros talajvize. De mint talajvíz a föld szűrőjén át, az ő lelke igényén át is megtisztult ez a sokféle, zavaros zápor. Amit az akarat megmarkol, az a minden volt, de amit a lélek elfogadott, az a szükséges. Ő maga újra és újra kétségbeesett még azon is, hogy a jó Diószegi Sámuel száz éve elavult rendszerét nem vette be az esze, de a fogalomkincse megduzzadt, mint kút, amelyben felhőszakadás szorítja fel a vizet. Egy hónap alatt többet tanult, mint egész diákkorában.

Estére olyan volt az agya, mint óriási ház, melyben a tudat fürge zseblámpával keres apró-cseprő adatokat. «Forlorn! The very word is like a bell», csípte meg egy vessor s kereste hozzá a nyelvet, a költőt, a strófát, amíg csak rá nem talált. Azután: milyen csillagokból is áll az Orion. Majd Szilágyi Erdély történetéből: ki uralkodott Székely Mózes után. Föülte az ágyán és a Nagy Költemény szerkezetén gondolkozott. Az apja történetével kezdje vagy azt csak később iktassa bele? Talán az az este lenne a legszebb, mikor az apja először mesélt neki. Harminhét ének lesz, harminchét az törzsszám s Zoltán szerette a törzsszámokat, mert magányosan voltak, mint ő. Csak a versformában nem tudott megállapodni. Először terzinákra gondolt; adhatja-e alább, mint Dante. De a hármas rím öltögetése kimerítette: nem írhatná hexameterben? S közben örült, hogy nem tudott a formákban megállapodni, így legalább kitolhatta a felelősségteljes kezdetet. A részleteket tervezgette, de a lelke félre-félre csúszott; különös, bizonytalan asszociációs utakra tévedt.

— Ady Endre! — kiáltott ilyenkor Zoltán önmagára, ami eleinte azt jelentette, hogy Adyról akar gondolkodni, de később perszeveráció lett ez a szó, mellyel az ábrándozásból hívta vissza magát. Egy éjtszaka egy vessor repült el a szájáról:

Senki se véd, magadat kell védned, ember. Az élet
Nagy pöre...

Itt megállt, úgy érezte, hogy a Nagy Költemény első sorát rebegete el s ez megijesztette. Vissza, vissza; hőkölt meg, mintha lavinát indított volna el. A két párnája közé fúrta a fejét s azon volt, hogy elfeledje ezt a mondatot. Beborította francia és angol szavakkal, csillagnevekkel s görcsösen ismételte Kálvin Insituciójának a teljes nevét, csakhogy kiöblítse lelkéből ezt a vessort, amely, úgy érezte, az egész nagy művet megfertőzte.

S másnap még elszántabban esett kicsi és össze-vissza könyvtárának és még szenvedélyesebben erőltette a magyar nyelvet stílusgyakorlatai merev zubbonyába. De az a verssor újra és újra átzokogta a leckét: «Senki se véd, magadat...» Majd, ha minden eszközöm meglesz hozzá, riasztotta el Zoltán a verssort s tovább gyötörte magát a lassú tanulás csigalépcsőjén.

A két öreget meghökkentette Zoltán új életmódja. Tanakodó szemmel ültek a konyhaasztal mellett, nézték egymást, nézték a csukott ajtót és nem szóltak, de öreg szívük nyugtalan topogással járta körül a rejtélyt. Hát ezt a fiúkat is utólérte a bóna? A tisztelendő úr dohogott eleinte; kitalálta a szégyenletes este és a fiú elgubózása közti összefüggést s paprikázta magát, hogy sértett apaságát érvényesítse.

— Velem truccol? Amíg az én kenyereimet eszi, ne merjen engem bírálgatni! — S bele-beledöfte dühös tekintetét az öreg első szobaajtóba, amelynek úgy sem kellett sok. Az asszony ilyenkor rátekerte a maga könyörgő ujjait a csuklójára, amely úgy sem mert volna a kilincsre csapni. Nem, Boda pap a világért oda nem dobbant volna a fia elé. Katonasort állt embernyi ember az s neki le kellett volna sütnie előtte a szemét. De szüksége volt rá, hogy a felesége visszatartsa, ez már majdnem olyan volt, mintha megtette volna, hisz csak az asszony akadályozta meg. S szegény Bodáné mind többször toltta magát az ajtó és az ura közé.

— Gyere, Zoltán, ebédelni — szólt be könyörgős-halkan.

— Köszönöm, nincs étvágyam — hangzott az örökegy felelet.

Az asszony bevárta, míg az ura fordul a ház körül s akkor bevitt egy darabka húst, egy-két almát; odatette az asztal szélére s este, mikor bejött ágyazni, üres volt a tányér.

— Miből él ez? — gyanakodott az apa s szigorúan mérte végig szegény Bodánét. — Az asztalnál a helye, meg ne tudjam, hogy dugod, — mormogta, de azért nem nézett utána, pedig alig három lépésbe s egy kilincsnymásba került volna. A virágmintás tányér pedig, amelyet egyik túrójajándékozó asszony felejtett itt, ki-bejárt a konyha és az első szoba közt, mint a rabok pléhcsajkái s egyre jobb falatok kerültek rá.

Az amerikai fiú megint jelentkezett s most már nemcsak a dollárai, de néhány sor írás is egy pesti bank papírjain; ha Boda Béla úr és családja a kommunizmus alatt súlyosan károsultak volna, jelentsék be a new-orleánszi Comercial Banknál. Cím, cégjegyzés, hivatalos írás, de mögötte a messze sodort elsőszülött vádló szemei. Boda pap úgy találta, hogy ebben az évben a szokottnál is megszegényítőbb a pofon, de a dollárok árfolyama is magasabb volt s ez némileg kárpótolta őt azért a bizonytalan érzésért, amely fia bőkezűsége előtt elszorította. S ha már belül nem tagadhatta el szegényét, legalább kifelé pólyázgatta hazug látszatokkal.

— A fiam írt, New-Orleánsban van és kérdi, nincs-e szükségem

pénzre — magyarázta Kovácsnének, aki mióta «komonistáné» lett, egyre jobban odakényszeredett a nyomorult, férjét szapuló bánatával a Boda tisztelendőné csöndessége mellé.

S amikor Habogó Kovácsné hájjal rámozott képéből kiszusszant a húszéves kérdés: «hát Zoltánka?» a tisztelendő úr elmagyarázta, hogy Zoltánt mintha kicserélték volna; amióta a fogságból hazajött, komolyan veszi az életet, folyton tanul; latin, görög, angol, olasz könyveket olvas, még enni sem ér rá. Amire Habogóné összecsapta a kezét: «Ajaj, még angolul is», de olyan tohonya volt, hogy a kézösszezapása is kézösszetevéssé lustult s két oszloplába nem átallotta a Bodáék konyhaszékének a negyedfél rozoga lábát kérni támogatóul. Boda tisztelendő pedig belenyugodott, hogy a fia komolyan veszi az életet, azért nem jön ki az asztalukhoz. S ha már nem merte lehordani őt, azon volt, hogy büszke legyen rá s gondoskodott, hogy estére elég petroleumja legyen; fölkapaszkodott a nyaktörő padláslépcsőn, előkereste könyvei közül Renan Jézus életének egy régi, csodálatos rosszul fordított példányát s azzal állított be az első szobába

— Nézd, fiam, ha érdekel — mondta s Zoltánnak nem volt szíve azt felelni, hogy nem, nem érdekl, de a sarokba állította s bele sem nézett. A tisztelendő úr várta két nap, három nap, hogy a fia említést tesz a könyvről, de a fiú ellakatolta a száját s fölment a padlásra, hogy új könyvet keressen, de ott már csak teológiai bölcskódések foszladoztak a sárga papirrengetegben. S hogy nem talált könyvet, még hangosabban dicsérte a fiát, úgyhogy a szobába is behallatszott.

— Apád büszke rád — állt meg egy pillanatra Bodáné aznap este, amikor a száraz oldalast bevitte.

Annyi szánalomraméltó volt az öregek fegyverszünet könyörgésében, hogy Zoltán nem tért ki többet előlük, mindig akadt egy közömbös jó szava hozzájuk, olykor a konyhaasztalhoz is kiült, de belül annál görcsösebben elzárkózott minden emberi ellágyulás elől.

Csak hogy van-e olyan elzárkózás, amelyen át ne szivárogná a Habogó Kovácsné mondókája. Amikor az agykéreg láza kiszippantotta érzékszerveiből a figyelmet, mint mohó száj a velőscsontból a velőt, Zoltántól akár a halálos ítéletét is meghozhatta volna a konyha kaszinója, Keller Helén nem volt úgy kifalazva a világból, mint ő. De néha oda-csüggedt a pamlag sarkába s míg a tudat színpadlápása alatt tétova gondolatok illegették magukat, a szem, a fül, a tapintás, önálló portyá-útra indult s a szemközti fal, Kossuth ceglédi beszéde, a díványból kikandikáló töltelék érintése közé Habogóné pletykái is odaszivárogtak. Zoltán azon kapta magát, hogy minden szavát lesi s hiába egyenesedett ki s rúgta el maga alól a díványt: mi közöm az emberekhez, már megint benne volt a hír, mint orvul kelt tojás s lelke fészke szenzációktól lett csipogós.

Igy tudta meg, hogy János bátyja és Hermann tanító Veszprém-ben várják a főtárgyalást és alighanem megússzák néhány esztendővel.

Amióta a hadsereg bevonult Budapestre s megkezdődött a nagy pörök tárgyalása, elfeledkeztek a kis falusi izgágákról, nagyobb halak ficánkoltak a halál horgán. Jobb is a két embernek, ha ott ülhetnek Veszprém-ben, mintha itthon kell viselniök a szégyent. A családjukban bünteti Isten a nyomorultakat, magyarázta Habogóné.

Az történt, hogy a fiatal Boda Jánosné, akinek fehér bőrét a magtalanság a harmincon túl is kényesen tartotta, most már egész nyíltan összeállt a kocsisukkal. A háború alatt még tartotta a tisztesség színét, de most, hogy a férje is hibázott, úgy találta, neki is szabad; ő megmondta, mit avatkozik az urak dolgába. No, ha neki nem volt fontos nyugton megülni, neki sem, tőle vartyoghat a falu.

Még nagyobb szenzáció volt a Hermann Évi dolga. Finom, tüzes kis képe eldurvult, egész férfias lett, a járása ellomhult, csípőben hízni kezdett. Egy nap eltűnt a tanító-ház udvaráról, azt mondták, beteg. Amikor újra megjelent, nagy karikák keretezték a szemében ülő réműletet, megnyúlt az arca, mintha önmagának hossz-irányban torzított tükörképe lett volna s a ruhái üresen lebegtek rajta. A szomszédok összesúgtak, valaki névtelen levelet írt, kijöttek a csendőrök és felásták a kertet. Évi azzal mentegetőzött, hogy magától történt; a csendőrök jelentést tettek, de a dolgot valahogy mégis csak megállították. Az emberek oldalba bökték ifjabb Horváth Sándort, aki a kommun alatt sokat oldalgott Évi körül s most egy pesti különítményben legénykedett. «Szép britanniás vagy te, leütöd a zsidót, de gondoskodik az utánpótlásról», mire Horváth Sándor csak nevetett s bár tagadóan rázta a fejét, huncutul komázó, beismerő tekintetet vetett a tréfálókra. Hájjal kenegette ez a pletyka, de azért úri ember ő, aki tudja, mivel tartozik a diszkréciónak.

Évi pedig ott ténfergett az udvarukon, támoilyogva végezte a dolgát beteg anyja helyett is, akit a cukorbaj ágyba döntött; nem hiába még a főzeléket is porcukorral ették. S ha az emberek benéztek a lécen, nem fordította el a fejét, hanem ő is visszanézett és hajdani szelid szemében nyílt kések villogtak. Szörnyű dolgokra jött rá szegény Évi s most már nem hanyagolhatta el az agyvelejét, mint régen, amikor a szépsége gondolkozott helyette is. Most már kellett egy tartály, amelyben a belészűrődött gyűlöletet tartsa, főzze, fortyogtassa. Szegény lány, alig kezdett el gondolkozni s már vitriol bomba s vad tehetlenségérvés kavargott benne. Még a lassan visszaszivárgó zsidók is kerültek őt, ezzel mutatták a parasztok előtt «gutgesinnt» voltukat. Csak a Kácsa szabó lánya, Irma, jött át estente hozzá, segített mosogatni, vasalni; egy nagy horgolt piros kendő alá bujnak s vitte az ő kis leányát sétálni s ha a korcsmából hazatámolygó legények rájuk kiabáltak, ő visszakiabált; ez a rút lány nem ijedt meg a maga árnyékától.

Persze, az Évi históriája nem ilyen egyszerűen folyt Kovácsnéból, sokszorra, sok bőffenésre adta elő; Zoltán úgy állítgatta össze, mint valami keresztretjvényt. Azzal nyugtatta magát: nem tehet róla,

ha meghallotta, de utána órákon át üres fejfel forgatta a szótárait s egy verset is írt a lányról, aki az első elhibázott csókjának a hősnője volt.

S mintha a hajdani műkedvelőelődás minden résztvevője összeküldött volna, egy este Horváth Ilonkáról is hír jött; az új tükrösi bérlő jegyezte el. Ez a bérlő nem volt már fiatal ember, negyven éves is lehetett, nagy család, felvidéki nemesek, volt háromszáz hold földje Zemlénben s egy állatorvosi diplomája, amelyet sohasem értékesített. Kemény, katonás ember hírében állt ez a Pákozdy György, szerette a parancsszót s különösen szerette az állatokat, s a nőket is katonás és felcseri fölényel és határozottsággal kezelte, vezényszóra kellett csokolniok s szívészúrás nélkül tette ki őket a küszöb elé. A cseheknek egykettőre szemet szúrt ez a gögös, foghegyről beszélő ember, bizalmasan értesítették, hogy egyelőre eladhatja még a földjét, sőt elég tisztességes árat is kínáltak érte. Egy akadémiai kollegája, aki Dádon orvoskodott, addig unszolta, míg idejött Tükrösre. Olcsón kapta a bérletet, a tulajdonosát, egy dombovári disznókereskedőt, kiijesztették az országból a zsidóüldözések s örült, hogy ilyen biztos családból kapott bérlőt.

Pákozdy jött és otthon volt, az emberek látták, hogy úr s a béresek, hogy nem lehet kukoricázni vele. Tehenészetet rendezett be, kidoboltatta, hogy fajménje van, ne menjenek az állami telepre. Nagy lókupec volt ez a Pákozdy, az utcán rákiáltott a kocsisra: «te, mért nem fáslizod be annak a lónak a lábát», vagy: «talán nem öntenéd félre az abrakot te zshivány» s ha egy jószág vajudott s ő megtudta, elment és segített s nem számított egy fillért sem. Úr vagyok, mondta, ha megkérdezték, mivel tartoznak; de ha valaki könyörgött, hogy «jöjjön el, segítsen rajtam, nagyságos uram», azt elzavarta: nem vagyok bába, hogy mersz te engem háborgatni.

S csakugyan nem az embereken segített ő, hanem az állaton. Bolondja volt mindannak, ami négy lábon mozgott; egy hónap alatt élő anyakönyvvé vált a vidék minden lóféléjének. Nem is vetekedhetett vele senki, legföljebb Horváth Ilonka, az volt még ilyen lópiszter. Úgy beszéltek ezek a falubeli gebékről, mint a költők a világirodalom neveiről, vagy orvosok a különös betegeikről; egy futó szóban jellemrajzokat tömörítettek. Pákozdy úgy találta, hogy Ilonkában is van valami a harmadéves csikók ficánkságából. Egy negyvenéves ember nem ér rá háztűznézőbe járni, amíg magához valót talál s ripsz-rapsz, az ő természetes katonás módján megkérte Ilonkát, helyesebben rátette a kezét Ilonkára.

Hogy fogadta a leány ezt az eljegyzést: Zoltán nem tudta, de bizonyosan örömmel, a Horváth-család nagyra van az új vővel, állítólag báróleány volt a nagyanyja s ha csak a hatszázholdas tükrösi bérlet kérte volna meg a leányukat, akkor is híztak volna a boldogságtól. Kovácsné csodákat regélt Horváthné készülődéséről s ezen a ponton a konyhabeli társalgás a végváznak, párnák és huzatok misztériumába veszett.

Könnyű a parasztnak, szólt bele Boda pap s neki se jutott eszébe az a húsz esztendő, amivel a menyasszonyt később tették a vőlegényénél a fürdővizbe. Örüljön a kis nyifka a szerencséjének!

Zoltánt ez a mátká-hír szíven szorította. Már nem volt annyira kritikátlan, hogy ezt a szívfogást a hajdani szerelemre magyarázza. Más valami volt ez: Ilonka, akivel együtt csúszkálták le a Horváthék kazla oldalát, Ilonka, aki az iskolában Gyurkával csúffá tette, Ilonka, akiről a műkedvelés nyáréjtszakáin ábrándozott, Horváth Ilonka ma-holnap asszony, talán gyermek anyja. Mindenki nekivág az életnek, csak ő nem. Elmaradt a társai mögött, mint a rohamból kilőtt katona. Miféle golyó találta el őt, miért kell mozdulatlanul figyelnie a többiek dobaját?

Az egyetem még mindig nem nyilt meg. A hó hozzáadta a maga békéjét a letarolt világ nyugalmaéhoz s a friss pelyhek alatt úgy feküdt a barna föld, mint gesztenyepiré a rákanalazott hab alatt. Elmult karácsony is, Zoltán észre sem vette, csak később jutott eszébe: tegnap az anyja aszalt körtét és diót adott be, szenteste volt. Szilveszter délelőttjén különös nyugtalanság lepte el, nem állt a kezében a könyv s pára karikákat fújt a befagyott ablakra. Kinn a fehérfejű akácfák minden hószeme egy egész mindenséget tükrözött. A jeges napsugarak a közelkerült téli ég és téli föld közé feszültek, széttolták őket, hogy legyen a légvételre hely és a jegenyéknek ne kelljen megrokkanniok a teremtés roppant mennyezete alatt.

Kiment. Alighogy elindult, megeredt a hó. A faluban egy pár tétova alak imbolygott. A szemöldökükre és pilláikra ragadt pelyhek eresze alól bizalmatlankodva lestek ki az utca többi imbolygóira. A határ apró katlanjait fenyitotta a tél, a dombok lelapították a hátukat, a vápák elsimultak, a varjakkal megült akácsorok, mint üdvösségüket kereső barátok bandukoltak kifelé a sűrű ég alól. Zoltánnak nagyon kellett lélekzenie, s mintha az a nappal átítatott fagyos levegő, amivel többet szívott be a szokottnál, benne maradt volna, hideg és fényes öröm feszítette mellkasát. Duhajat, vakmerőt szeretett volna tenni, hógolyót gyúrt s a varjak közé dobta. A varjúhad mint szétfröccsentett tintacsepp egy-kettőre elborította az eget s gyanakodva lebegett az út jegesre taposott partján ballagó békeháborítóra. S mintha ezzel a varjúhaddal a lelke mélyén gubbasztó kétségbeesést riasztotta volna meg. Egyszerre teli lett károgó jajjal; nyomorult, aki az ünneplő ég alá csak elégedetlenséget hozhat. A friss levegő megcsípte, a testláza a keserű ihlet lázába csapott át s nagy haragos szavakat kiáltott az alsóbogárdi nyárfák mögött rejtező sors felé. Törte-búgta a szót s ezek a szavak önkéntelen zuhogásukban vers voltak. A stílusgyakorlatok kényszerrítmusa s a megszálltan rebegett szavak vad erővel forrtak össze, mint a durranógáz vízzé egyesülő hidrogénje és oxigénje. Amikor vagy harminc rebegett sor után elakadt, lesöpörte az út partjáról a havat, odagubbadt s megpróbálta papírra vetni az imént talált szavakat.

Itt is, ott is megvolt egy mondat, de közben hosszú hézagok, amelyeket röstelt «nem akkor» ömlött szavakkal betölteni. Vagy másfél óra hosszat vergődött az összefirkált papir fölött, akkor összetépte, elhajította, mint barbár anya, aki lemond nyomorék gyermekéről, hisz a legközelebbi úgylis egészséges lesz.

Ruganyos inakkal eredt hazafelé. A templom épp akkor bocsájtotta szét a szilveszterdélutáni istentisztelet résztvevőit. Föltünően sok öregasszony volt a hívek közt. Ezek az év vasárnap délelőttjein otthon főztek, de erre az egyetlen délutáni malasztzórásra, amely az idő nagy fölkiáltójelének az ünnepe volt, megtöltötték az asszonypadsor végét; onnét, a rag alól énekelték az áhitatosabbik orrhangjukon: «Ez eszteni-dőt megáldjad». Most csendesen baktattak haza; egyedül, mert az «apjuk» átalt volna kivénült feleségével sétálgatni, s a fiatalok is kerülnek őket, mint a leprást. Olyan kisebb fajta mindenszentek ez a szilveszterdélután: félhalottak napja.

Zoltán is ott lépegetett az ő szomorú szállingózásukban. Mintha az előbbi varjúhadat látta volna szárnysegetten: mennyi Rebi néni és ez mind az élet egy fonográflemeze, amely a beléirt dalt az utolsó ítélet koncertjére tartogatja. Alig néhány lépéssel előtte egy feltűnő elegáns rókás télikabát és divatos hosszúszerű csizmacipő haladt. Volt valami különös és önmagának ellentmondó ebben az előtte úszó női szilüetben. Pompás, telt, ficánkolásra szabott idomok s a mozgás szomorúságának édes ellentéte, mint amikor egy kék szem hirtelen elkomorodik. Zoltán akaratlanul is találgatta, ki ez. Bizonyosan ismerős és lefogta a lépéseit, hogy ne kelljen elé kerülnie. A nő ebben a pillanatban megfordult, Zoltán Horváth Ilonkát látta, éretten s mennyire megváltozottan! Nem térhetett ki, a lány szembefordult vele és bevárta.

— Maga az? — nevetett rá erőltetett könnyedséggel, de Zoltán úgy találta, hogy titkolt mélabú ül ki a szemébe, ahogy zárdai lányok könyökölnek az utcára néző tilos ablakokba. — Nem is láttam, amióta hazakerült. Laci holnaputánra kért kocsit. Ittmarad, amíg az egyetem meg nem kezdődik.

— Igen? — mondta Zoltán s arra gondolt, hogy gratulálni illenék. Hallotta a tulajdon mondatát, amely vad belső reszketésen át akar fesztelen lenni: «Hallom, menyasszony, igazán nagyon örülök», de csak benne rekedt a mondat; nem, nem gratulálok, hőködött föl benne egy sülyesztőn érkezett önérzet s ebben a pillanatban majdnem a sértett szerelmes volt; oly jól esett volna ez a sérelem, csak hihetett volna benne.

Horváth Ilonka arcán ottragadt a barátságos mosoly, de a két szeme, mint két sötét seb feslett föl e mosolygás mögött.

— Laci örülni fog, ha kibeszélhetik magukat, jöjjön el minél előbb — mondta alázatosan, s a rozsdás rókát összébb fogta a nyakán.

Zoltánban különös vad, embergyötrő érzés kerekedett fölül, mintha tovább akarta volna homályosítani ezt az elpárásodó szemet.

— Köszönöm, nem hiszem, hogy a bátyja is aláírná ezt a meghívást. Tudja, hogy mi a helység kunbélái vagyunk.

— Zoltán! — búgott föl a lány s a zsolttárkönyv kicsúszott a kezéből s utánanyúló ujjai a havon találkoztak.

Egy pillanatilag tartott csak s amikor fölemelték a fejüket, egy szigorú tekintet állt fölöttük s egy reccsenő hang merevítette meg a lányt.

— Már vége az istentiszteletnek? Magáért jövök, le kell vizitálnunk Kutasiéknál. — Kutasiék voltak az egyetlen család, akik Pákozdy-nak imponáltak, s Ilonka rég szorongott ettől a látogatástól: mit szólnak az ő falusi szőgetességéhez. Fölriadt benne a nő.

— Igy? — kérdezte és tanakodva nézett a vőlegényére.

— Nem, majd aranykarikát akaszt a fülébe — keménykedett Pákozdy, aki azt tartotta, menyasszony korában kell megpuhítani az asszonyt, s úgy bánt Ilonkával, mint kannibálnővel, akit ő emel be a civilizációba. Ezzel a fölényel akarta ellensúlyozni előre az ifjúság előnyét. S a rakoncátlan Ilonka engedelmes menyasszony volt. Zoltán azon kapta magát, hogy egyedül ballag az öregasszonyok vonulásában, a bakakáplár vőlegény egy szemrebbenésre sem méltatta őt s Ilonka elcsukló tekintete is csak percekkel később hatolt látóidegéből zavarborította tudatába, s akkor már nem felelhetett. Csak a hosszú szoknyájában majd fölbukfencező öreg Kertésznet látta, aki térdcsuklatva iparkodott elébe kerülni. Látnia kellett a cuhadosnak, ki volt az, aki mellől a tükrösi uraság a menyasszonyát elpenderítette.

Zoltán számára ez a találkozás egyike volt azoknak a ritka elégtételeknek, amelyek lyukat ütnek az érdekekkel érdekhez drótozott világon. Jön ez a mozdonyember, fölkapja a lányt, mint a mozdirámák banditái s röpti név és vagyon felé. A lány rabja az akaratánál erősebb akaratnak, de egy gyöngéd szemsugáron a szebbik ifjúsága, a lehető magasabb élete felé repült. Bizonyára balgaság volt e szemsugárban túlságosan bízni. Vak volt-e Zoltán, vagy csak nem akarta a dolgok reális egyensúlyát látni. Hisz azt is mondhatta volna: az a szemsugár egy hajdani félreértésnek, romantikus csacsiságnak szól. A vagyonszerző paraszt lánya egy pillanatra sem hökkent vissza az új szerzést jelentő férjtől, ha női szászéletűségének maradt is egy cirógatása s egy sóhaja az egyik s talán legapróbb élete számára is. Zoltán erre nem gondolt, mert nem akart gondolni. Csillagot várt maga fölé, s addig várta, míg a szeme fogant csillagot.

A halhatatlan felét én viszem, kiáltotta bele este a párnáiba s nem tudta zokog-e, ujjong-e. S ez a felkiáltás minden érzelgős csináltsága ellenére is mélységesen igaz volt. Egy megkeserített élet igényei zúgtak föl benne. Minden igazságunk életünk visszhangjában lesz azzá s ez a «halhatatlanfél» itt bizonyára nem a szegény Ilonka hámbatört lelkéből kilopott pillanatnyi elérzékenyülés volt, hanem az a láthatatlan fele a világnak, amelynek a hajszolására Zoltánt nem a tudat és az akarat, de a foganás pillanata húzta föl.

Az élet, úgy ahogy van, az emberek igényeinek s értékHITEINEK a mechanizmusa. A legkövetkezetesebb, a leggépszerűbb. Kerék a kerékben, fog a fogban: az életet konok szükségszerűség olajozza. De nincsen-e egy másik szükség is? Mi ugratta neki ennek a gépnek, hogy elkapja a két karját, leskalpolja a fejbőrét. Az ő ugrásai erejével más főgépészévé válhatott volna ennek a gépnek. Élhetne a gépből, amely őt szétszaggatja. S ő mégis nekiugrott s neki fog ugrani, nem mert ez heroizmus, nem mert ezt a tébolyt marta belé a kultúra, hanem mert nem tehet máskép. A léleknek van egy világ- és anyagellenes igénye is s ez az igény époly jogos, mint az anyagé, csak a következetessége más s csak az eredményei összemérhetetlenek.

Ilonka tekintete csodálatosan édes szimbólikus ítélet volt... Az egyik világ győz és megkapja Ilonka testét, a belőle fogant gyermekek testét s a csókjai csiráiból sarjadó örömerdőt; a másik világ győz s ezt a tekintetet kapja s ez a tekintet egy segílyt kérő kéz, melyet Ilonka a szebbik élete felé vetett, amelyre talán nem is volt képes. A császárnak, ami a császáré, riadt Zoltánba a bibliai ítélet, amely végzetesen azonos volt Ilonka ítéletével. Dantéra gondolt. Beatrice is egy idegen férfi karjaiban volt a császár markába lerótt adó s ami az égbe lendítette, talán csak egy tekintete. De ez a tekintet Dante halhatatlan felét kavarta föl.

S nekiült, hogy hosszú versekben ünnepelje azt az illogikumot, amely az Istenhez-szítók logikája. S mert nem ismerte a modern irodalmat s nem fojtogatták a kicsinyes realizmus gátlásai, bátran síklatta el tollát a klasszikus strófákba szökő, kétségbeesett lelkesedés nyomán. Az aszkéta dac és a heroikus ösztönű nyelv meghökkentő anakronizmusai voltak ezek a versek. Egy-két hétre igazoltnak látta e verseken át az életét, s a saját maga, már-már egyre döbentöbben kiütköző csonka voltát, de a lelkesedés legelragadtabb pillanataiban is ott szorongott az élete mélyén valami, mint tudat alján az elfeledt bűn. Szavak nélküli suttogást hallott: az egész hamis, ez nem megoldás, póz ez s én az élet vagyok. S egy délelőtt olyan látogatója akadt, aki ennek a suttogásnak hangos prókátora lett.

Horváth Lacit a sorozók kiostálták a halál vetőmagjából; vékony dongájú legény volt, hiába iratkozott tornaegyletekbe s hiába emelgette esténként húszszor-harmincszor az anyja nehéz karosszékeit, amibe bivalyerejű ember is belefáradt volna. Lacit a megtakarított háborús esztendő két szemeszterrel Zoltán elé tolta. Orvostanhallgatónak iratkozott be, s míg Zoltán a fiesolei hegyoldalon a szőlőtermesztés titkait tanulta, az ő figyelme a hullaterem és a szovjetpolitika közt oszlott meg, ami nem is volt egészen ellentétes érdeklődési kör.

Most az egyszer szerencséje volt a népdalaival és parasztjaival. Lelkesülő papírsárkány képzelete könnyen elúszott volna a kommunizmus szeleivel, ha nem fogja a paraszt-rajongás zsinege. A forradalom épp Hódoson érte és ujjongó beszédet tartott, melyben a nagybirtok

felosztását harangozta be. A magyar népnek vissza kell adni a magyar földet, ez volt a jelmondata. S már látta a mágnás ezerholdakat behabzsoló parasztságot, amint sűrű rohamrajokban özönli el a középosztályt s népdalos és robusztus óriások szorítják ki az ország fővárosából a szabad verseny cingár gyülevéseit. Ekkoriban olvasta Rousseaut és legszívesebben sejtjeire bontotta volna a társadalmat. Minden család külön birodalom, amely maga teremt elő mindent, amire szüksége van. Ez a parasztanarchizmus épp tótágasa volt annak, amit a kommunizmus ígért, de Laci lojalitása erőlködött, hogy Kun Béláékba is belemagyarazza a maga felfogását. Ez persze nem sokáig sikerült s akkor szenvedélyes fölháborodással állt a falu mellé s a nagybátyja száz holdját féltő panaszait, amelyek állandó refrénül a «hát ezért dolgoztam?» sóhajtását hozták vissza, úgy hallgatta, mint a magyar Tiborc felbúgó zokogását.

Egy május délután, amint a Kossuth Lajos-utcán a boncolásokra sietett, a «Ma» című folyóirat tarka kirakatából egy magyar mintás, egyszerű födelű könyv ütött a szemébe. Olyan furcsa volt e kubista sokszögekkel összecikkcakkozott folyóiratok közt ez a nemzetiszínű magyar minta, hogy meg kellett állnia. Szabó Dezső: Az elsodort falu, olvasta. Az ő titkos favoritja. A könyv drága volt, de ő már megkapta a júniusi menzapénzét s az a pénz egyszerre táncraperdült a tárcájában. Laciéknak rosszul ment ebben az időben. Az apja még mindig Szibériában sínylett s az anyja nem bírta ideggel. A harmadik szobájukba egy proletárcsaládot telepítettek s a fürdőkádjukat az egész ház használhatta. A gyenge idegzetű, megsanyargatott asszony napokat sírt a diványsarkán, s szidta a férjét, mért nem ügyeskedik, rég hazakerülhetett volna. Nem evett s a fiát a menzára küldte. Igazán félős volt, hogy szegény Laci nem soká emelgetheti a nehéz karosszékeket. De a Kossuth Lajos-utcai kirakat előtt Laci megfélemedezett a karosszékről s Turi Daniról is, aki miatt paraszt ősökötől eredt testében fotelemelésekkel siettette az atavisztikus erő kicsattanását. Bement a boltba, ahol bankfiúkból zsenivé züllött félistenek törülgették hosszú, zsíros hajukba elhanyagolt körmeiket, s amikor újra kikerült az utca ragyogásába, egyhavi ebédjét szorongatta a kezében: ötszáz oldal ebéd, rántott leves és piszkos tészta: a kultúráért hozott legnagyobb áldozat volt ez.

De a könyv megérte Lacinak az elmulasztott ebédeket! Aznap nem ment boncolásra; a Múzeum-kert egyik padján falta a könyvet, falta éjjel és falta másnap s amikor letette, mintha megdagadt volna, valóságos Bőjthe Jánossá fújta a sok bombasztikus beszéd. Nagy összegezése volt ez a könyv az ő széthullott levelekből álló világnézetének. Szuggeráló egyszerűségében megbonthatatlan, részleteiben meg nem rohamozható egység állt előtte. Megmagyarázta a helyét, kiszabta kötelességeit s oly konokká vértette minden vitával szemben, hogy a legorthodoxabb marxista is eltörpült mellette.

Megállhatta-e most, hogy világnézeti páncélruháját gyermekkori barátja előtt meg ne villogtassa? S mert Zoltánt nem hívhatta, maga

ment ki a külső sorra. Zavaron könnyítő szivélyességgel üdvözölte az öregeket, Boda pap kezét két kézzel szorongatta s Zoltánt megölelte. Volt valami szokatlan, fölépített a modorában, népies kedélyesség, csomót átvágó hetykeség, uram-bátyámoskodó probléma félre-penderítő kedv. Még a hangja is megöblösödött, mintha azzal is a férfiasságát duzzasztotta volna. Mindez oly rosszul illett tisztán maradt tejképéhez s a szeme gyermekszomorúságához. Zoltán csodálkozva hallgatta a harmadik szóval kibugyanó élelteit.

— Hova iratkozol? — kérdezte Zoltánt.

— A bölcsészetre.

— Seprüt csinálsz az eszedből? Öreg pókok hálóit akarod leszedni?

— Nyelveket tanulok. Vagy az öreg pókok nyelvtana is más szövésű?

— Megpenészedsz köztük, elszoktatnak a légvételtől. Ki akar ma filológus lenni? Jöjj orvosnak. Én mihelyt végeztem, falura megyek, a népbe akarok gyökerezni. Az apám kiszakadt a földből, én a világlátott testvér szeretetével hajlok vissza hozzá. Az idegen fajok lökdösődése közepette nekünk a nép mellett a helyünk. Ebből az alvó óriásból kell fölráznunk a szétűtő Herkulest. A hajdani romlatlan parasztok mindent ölelő életét kell magunkon átbocsájtani. Korán nősülni, gyermekekben lombosodni. Minél több patriárkát kívánok ennek az országnak.

Zoltán elképzelte Lacit, mint patriárkát és elmosolyodott.

— S te mikor nősülsz?

— Mihelyt lehet — felelte gyermek-daccal Laci s Zoltán szemébe nézett. S mintha valamiről meg akarta volna győzni, témát cserélt, legény pákosztoskodásokról fecsegett, szép metszésű ajkain trágár és nyers szavak sercentek ki, kamasz csemcsegéssel emlegette a paraszt menyecskéket s hogy mennyire undorodik ő a városi nőktől.

— Csak az egész embernek van joga az élethez — tért vissza mestere tételéhez. Csak a csók, munka és természet hármasságában záporában megfürdött lélek alkothat örök és egyetemes érvényű gondolatokat.

Az igazság az volt, hogy Laciéknak a forradalom óta nem volt cselédjük s Laci a múlt télen a vicénével hordta a pincéből a szenet. Ez a vicéné a háború megkergette volt. Hiába került haza az ura, a kigyujtott mohóság olthatatlanul űzte minden után, ami férfi. S egy délután ledőlt a pincefal mellé fölrakott fa s bizony sok időbe került, amíg visszarakták. Laci azóta nagy legénynek tudta magát, hisz megkóstolta az életet s ezt mindenkivel éreztetni akarta.

Zoltán csendes hitetlenkedéssel fogadta barátja hetykeségét.

— Ki lehet egész ember? — mondta csendesen. Mindnyájan csonkák vagyunk.

— Csonkák? ez a tizenkilencedik század betegsége. Az írók a csonkaságukat dédelgetik: jaj, én nyavalyatörős vagyok, jaj, én hektikás vagyok s azt hiszik, a csonkaság az életük értelme.

— Mért volna a csonkaságuk az életük értelme? Van az életüknek értelme a csonkaságuk ellenére is. Te minden csonkát kiszuperálnál a gondolat hadseregéből?

— Föltétlenül. Beteg gondolatokra nincs szükségünk s beteg ember beteg gondolatot terem... Mi az, neked egész kis könyvtárad van? Latin, angol, olasz : össze-vissza ; no te egész filológus lettél. Csak nem írsz verseket?

— Mért gondolod?

— Ma már csak a bölcsészhallgatók és az unatkozó nők írnak verseket.

— S te mit írsz?

— Semmit... Ha írnék : novellát s regényt. Csak azoknak a műfajoknak van jogosultságuk, amelyek mögött nagy társadalmi impulzusok állnak. Kinek életigénye ma a líra? Ki olvas verset?

— Hisz azért a legnagyobb műfaj, mert senki sem olvassa. Hát valóban az szabja meg egy műfaj értékét, hogy az unatkozó varró-lányok bírják-e ésszel?

— De hisz ez a legvadabb l'art pour l'art. Ezt már a legelmaradtabb rím-eunukok sem merik hangoztatni. Az író szociális tényező, mint a köszén, vagy a villamosság.

— Az író szociális szempontból fölösleges. Fölösleges, akár az imádság.

Laci türelmetlenül nevetett.

— Jobban tennéd, ha kimennél az emberek közé. Ilyen elvekkel kirekesztet magad az életből. Azt hiszed, vidám dolog az életen kívül rekedni?

Amikor Laci elment, Zoltán úgy érezte, hogy ő győzött. De a délután folyamán többször belészúrt a szó : egész ember. Ez a Horváth Laci mulattatta volna, ha benne nem hagy egy szőnyi tüskét, amely körül már megkezdődött a titkos gennyedés. Minden életműködés harmóniája : le szabad-e mondani erről? De hát mi az a csonkaság, amelyet ő szentesített? Ilonka férjhez megy, Laci kalandok után jár. A kis Horváth Laci, aki olyan volt, mint egy leány. S neki ólom száll a lábaiba, ha az életre gondol. Mi ez : megszálltság, babona? Hisz ő egészséges és fiatal. Mért fogadja el ezt a bénaságot, ahelyett, hogy küzdene ellene. Nem ezt a csonkaságát pólyázta körül már első versei társadalom-tagadó pátoaszával? S nem ez rémlett föl, már gyermekora mélyén, a tanítókisasszony csókjában is? Ó, ha ez szakította ki őt az emberek közül, ha ez volt az az erő, amely a világ ellen ugrasztotta !...

Örvény, örvény... Zoltán a könyveinek esett, törte az angolt, a görögöt, franciát s meghagyta az anyjának, hogy nincs itthon ; ha Laci jön, legkevésebbé. Verseket írt, diadal-verseket, mint az Ilonkával való találkozás után. De láthatatlan források keserősége duzzasztotta a szavakat s a diadal szétolvadt a keserűségben. De én győzelemre születtem, mondta magának s új és új alapot keresett, ami az élete fölé

segítse. De minden alap egy napig tartott s mindenik alatt élete elintézetlen örvénye zúgott.

Igy érte február végén az egyetemi beiratkozások híre.

Boda pap azt akarta, hogy Zoltán a bátyjához szálljon, aki a háború után egy pesti patikában helyezkedett el s a Liliom-utcában volt egy kis legényszobája. Gyula két levélben húzódozott, a harmadikban belenyugodott: ő nem bánja, ellakhat nála az öcskös, nem mintha a testvéri szeretet indítaná, de az apja képes egy negyedik levelet is írni s inkább elbírja Zoltánt, mint a családi lamentációt. Mindnyájan meglepődtek, hogy Gyula vállalja a «vér parancsát», ahogy Boda pap mondta. Nem rossz szív az, enyhült meg iránta a tisztelendő úr, csak komiszással kendőzi magát. Többet ér, mint sok szemforgató farizeus.

Boda pap azonban nagyon egyszerű sémákon át látta az embereket s Zoltán csakhamar más rúgókra tapintott e kényszeredett meghívás mögött. A patikus fiút csúnyán megviselték zagyva szenvedélyei. Eleinte csak démonkodásból kapott rájuk, hogy a «rendes embereket» elriassza. De lassan beléették magukat. Halvány és puffedt arca olyan volt, mint a plasztikonok cselédrémítő figurái. Már nem kérkedett a bűneivel, sőt kínosan fegyelmezte őket; a világ felé pontos és pedáns alkalmazottá öltözött, hogy a fenyegető elbocsájtást kikerülje. Megfontoltan és ritkán szólt, minden mozdulatára vigyázott, mint beszopott tanár, aki magán érzi a tanítványai szemét. Milyen sokba került ez a lárva! Milyen nehéz volt valódi, gyönyör és kétségbeesés közt hullámozni élete föléd odahazudni. De nem keverhette gyanuba magát. A rossz arca mögött úgylis titkokat keresett a szimatoló emberismeret. S ő olyan alattomosan élte nőhöz és morfiumhoz kötött életét, hogy már-már önmaga előtt is letagadta. Orv, szomnanbulista állapotban csúszott be a lebukok kapuin, óvatosabban mint diák korában s míg a mellénye zsebében a napi öt-tíz centigramm morfiumát csente haza, új gyógyszer készítmények neveit mormolgatta s a színház-plakátokat böngészte felfedező figyelemmel.

De a régi, szónoki cinizmus annál jobban feszítette, minél óvatosabban leplezte igazi életét. S esténként a morfium adag után démoni Jágó-monológokat tartott a tükörnek; suttogva persze, hogy szobaasszonya figyelmessé ne váljon. Zoltánban talán ez a Jágó-Gyula remélt ártalmatlan hallgatóságot. Valaki előtt még mefisztó-szarvakat tűzhet, megdöbbsenhet egy romlatlan szívet, kibujhat a pedáns alkalmazott páncéljából s a morfinista szellemesség mutatóványaival ámithat el egy naív embercskét. Hisz ez az öcs nem szalad panaszra a főnökéhez s nem kürtöli ki vallomásait a Liliom-utcának. A vér vallomásai orgazdájává tette, hallgatni fog, mert nem okoskodhat.

S már az első este próbára tette a fülét. Minden teketória nélkül szívta föl egymásután az ampullákat s morgott, hogy csak kétszázalékosat hoznak forgalomba. Ebből négy kell, hogy egy kicsit embernek érezhesse magát.

— Ha nem volnék patikus, erre költhetném, amit keresek. Így lopom. A gazdám ellopja a munkatöbbletetem, én ellopom a morfiumját. Tehetek okosabbat? Morfium nélkül véreb lennék, így kezes komondor vagyok. A kapitalista államoknak morfium-automatákat kellene az utcák sarkaira szereltetniök. A morfium elvonja az embert a közügyektől s ez a hatalmasoknak is megfelelne. Ők szabadon rabolnának, az emberek szabadon álmodnának. Aki tönkrement, öntsék le mésszel. Az emberek iparkodnának kihúzni az álmaik és a szolgaságuk idejét. Csodálkozol? Rá fogsz jönni, hogy csak az esztelenség észszerű s csak az él, aki tönkre teszi magát. Parancsolsz egy félel?

Zoltán persze nem parancsolt; iparkodott mindent természetesen találni s minél kevesebbet tartózkodni otthon. Először volt Pesten és el-elveszejtette magát a háztömkelegben, fél délutánokat kószált, hogy megtalálja a Dunát. Az egyetemi beiratkozások útvesztője persze ennél az utca-labirintnál is bonyolultabb volt. Hogy a zsidókat kiszorítsák, a két összevont félévre csak azokat vették fel, akik az egyetemi zászlóalj tagjai voltak. Igazoltatás, jelentkezés, kvestura: Zoltán émelyedett a sok herce-hurcától s iszonyodva menekült a diákverekedések elől.

S az előadások csak március végén kezdődtek, addig ez a céltalan ögyelgés, délben a molnár-utcai menza szörnyű hablevesei, rettenetes tészták, melyekből csak egy szálat kellett a vellára venni s jött utána az egész tányér; mosogató víztől csöpögő evőeszközök, az ember háta mögött az utolsó falatot váró éhes kollégák; s lefekvés előtt az éber testvér kifogyhatatlan ördögösködése: förtelmes vallomások, amelyekre senki sem volt kíváncsi. Bizony az egyetemi évek nem valami jól indultak, de legalább elvonták belső bajaitól s ha ki-kiszökött a Gellért-hegyre, vagy a Kakuk-hegy oldalára, csak a körülötte hullámzó szennyből való szabadulást érezte s meghatott elégiákban üdvözölte a fák kócos ágaira kipattanó rügyet s a szeleket, melyek lemosták róla az emberek rátapadt leheletét.

Végre megkezdődtek az előadások! A múzeum-körúti épület folyosóin sokrovatú bölcsész-indexek indultak tanártól-tanárig; akadt olyan, aki húsz kollégiumot is fölvelt, annyiféle emlőn akarta tudóssá szívni magát. Zoltán magyar-francia szakra iratkozott, de összevissza hallgatott mindenféle órát. Embert keresett ebben az irtatlan városban, aki egy megváltó szót vessen az ő szorongásaiba. De a múzeum-körúti ház a tudomány áruinak volt nagy Louvre-áruháza, meg volt a fogkefék, meg a lámpaernyők osztálya s mindenki vigyázott, hogy a maga cikke mellett maradjon. Az, amit Zoltán keresett, nem volt sehol.

Voltak itt tanárok, akik úgy fogództak ifjú koruk emlékeibe, mint zuhanó pilóta az ejtőernyőbe. Növé évek számával szegényedtek s ötlettelenségük révén váltak meglepővé. Voltak tudomány-águkban kiváló szakemberek, akik nemzedékük kérlelhetetlen kriticismusával zárkóztak el minden elől, ami nem tény, rendszeres kutatás, adat.

A maguk fülkéjében otthonosak voltak, de tudománytalannak tartották volna e fülke ablakát a végtelenre fölrántani. Voltak azután ifjú entellektüellek, akik a *Mercure de Franceot* és a *Nouvelle Revu Françaiest* olvasták, titkon a Nyugathoz szítottak, barbárnak tartották egyetemi állapotainkat, de mert nem kelhettek ki az öregek ellen, finoman kiszemelt európai témákba menekedtek, mint az erasmista Pesti Gábor vagy Mikes és a francia levélírók. Fáradság és dühös szakemberség, parlagiság és kultúr cizellálkodás házasodtak össze ebben az épületben, csak a humánus nem volt sehol.

Az egyik teremben egy agyonrajongott, süket ember beszélt tenyerébe hajtott fejfelé Petőfiről. A körme hosszú volt, a harisnyája a cipőjére csúszott, de ő volt az egyetlen, akiből az irodalom lelke szólt. Zoltán vagy két hétig szorgalmasan hallgatta, még jegyezte is a szép mondásait, de egyszerre csak kilankadt kezéből a ceruza s füléből kifordult a szó, mint csömörlött szájból a falat. Ez az ember egy árva, szomorú gyerek volt, aki elpattanó szappanbuborékokat fú a közeledő halál arcába. Tanácstalanabb és naívabb, mint ő. Szinte kívánczolt, hogy megسيمogassa az ember hosszú deres haját; szép volt fiacskám, hogy tudtál ebben a világban ilyen maradni?

S mit várhatott a kollégáitól? Ki lépett ezekben a szűk esztendőben tanári pályára? Titkos költők s a középiskolák javíthatatlan félszegjei. Egy kis púpos a Shelley-fordításait mutogatta, modoros mondatokba törte a kilőtt-nyíl versű költőt s Babits félreértett példájára hivatkozott. Mások ültek a verseiken, de oly kérlelhetetlenül veséztek mindenkit, aki írt és élni mert, hogy az ember ki nem adott kötetektől érezte súlyosnak a gyűlöletüket. S ők voltak még az arisztokraták. Ezeket legalább a fölfelé szegzett akarat nyavalyatörése rázta. De a padokban nagy lomha tömegek ültek, egy tömbbe szabott komolyságok kivonatolták az előadást, mint ahogy barmok eszik az elénk rakott takarmányt. Született félszegségüket túlhangsúlyozó merevség alá rejtették s másoktól hallott, fontoskodó megjegyzésekkel kendőzték korlátoltságukat. Zoltán rövid három hét után azon kapta magát, hogy reggel nem tud az épületbe lépni. Mi lesz ebből, mondta magának, míg a Múzeum-kert padján a reggelit jelentő kenyér csücskét majszolgatta s hasztalan erőlködött, hogy a finn olvasó könyvével konszenzust létesítsen. A legokosabb volna faképnél hagyni őket!

(Folyt. köv.)

Németh László.